

Olasz Sándor

„Homéroszi pajzzsal a halál ellen”

Juhász Ferenc újabb költészetéről

Könyvtárnyi szakirodalom után mintha mindent elmondtak volna a modern magyar líra egyik legjelentősebb és leginkább fölkavaró életművéről. Ám a látszat csal, hiszen az utóbbi másfél-két évtized föltárasra váró ismeretlenje tekintélyes. Még akkor is, ha az utóbbi években szerencsére olvadozni kezd a jégbukor, amely a rendszerváltozás után a szerző és művei köré fagyott. A pályát szinte kezdettől figyelemmel kísérő irodalomtörténészek mellett egyre több fiatal tűnik föl, aki friss szemmel fedezi föl és csodálkozik rá a beláthatatlannak tetsző Juhász Ferenc-tágra. A fiatalabb nemzedékekhez tartozók arany helikopterként ragadják ki a szívet a csüggedésből. Ezt az esőerdők vitalitásához hasonlítható művet sok mindenhez hasonlították már. Illés Endre Gaudi befejezetlen és befejezhetetlen *Sagrada Família*jához, Kass János az inkák építkezéséhez, a hatalmas kövek kötőanyag nélküli tökéletes érintkezéséhez. A költő pedig az orvietoi katedrális homlokzatán látható, világmindenséget fölidéző szobrok együtteséhez. Mestere, mintája az „eposz-dómot” építő Dante.

Igaz, a fenti jellemzések nagyjában a lírikusi pálya elejétől elmondhatók. Ám a *Krisztus levétele a keresztről* (1993) utáni Juhász-líra számtalan meglepetést tartogat. Miközben lényegében igaz lehet a költő monográfusának, Bodnár Györgynek az a megállapítása, hogy a kilencvenes évek elejétől nem módosul mélyrehatóan Juhász Ferenc költészete. A *tékozló országhoz* hasonló poétikai forradalom valóban nem játszódik le. A folyamatosságban azonban legalább annyira fontosak a megszakítások, melyek életrajzi, politikátörténeti háttére nagy vonalakban közismert, noha kellően nem feldolgozott. „*Ahogy éltem: pokol fölött / szálló tündérszekéren*” – írta a *Pupillák* (1995) fülszövegében. Kilencven után a pokol maradt, a tündérszekér elszállt. „*Nagy kalapban nézem a kapitalizmust. / S hull a hó. Lebegek versem méhburkában. / Vízhalálra ítél, bevarrt kenderzsákban.*” (Minden szép volt ami élet) „*A versem nem kell senkinek, / az ország sírgödrébe ránt.*” (Köszöntésből szült köszönet) A személyes sors panasza azonban nem nyomja el az általános aggodalmat: „*fáj, hogy a szabadság akár a szerzett vakság*”. A világ pedig lassan, de biztosan új korszakba csúszik át, melyben a korábbi értelemben valójában egyetlen költő szavára sem hallgatnak. Nincs part és a csillagok nem vezetnek (Németh Lászlót parafrázálva), a kor hőse pedig már nem is Babits bokszbajnoka, hanem a bróker. Miközben egyre pöröbben mutatkozik meg az ember az ő rettenetes szörnytulajdonságaival. Öregedés, öregkori líra, melyre oly könnyen mondható, hogy „*őszikék*”. A „*vers-vágy betegség*” azonban „*pokol-üstökként*” sziszeg.

Az egyetlen hatalmas „eposz-dómként” olvasható életmű egy tömbből faragottságát minden bizonnyal a gondolatok, témák, helyzetek ismétlődése is erősíti. A *Halandóság-mámor* (2007) két József Attila-verse például utal a négy évtizeddel korábbi *József Attila*

sírfára. Ám az 1963-ban jókora irodalmi botrányt kavaráó vers indító, inspiráló gesztusa erendően a teljesebb, összetettebb József Attila-kép iránti küzdelem volt. A mostani kettős vers (*Kozmosz-gyűjtemény, sejtelemvirág; gyémántmeteor-csontvázrepülőgép*) viszont a centenáriumi alkalomtól is erősítve arról ad összegzést, számvetést, hogy mi lett a költőből József Attila segítségével, hogyan született meg általa. Közben az „ami van, széthull darabokra” élményét hasonlóképpen kozmikus távlatba helyezi: „Kihull a világ önmagából, / mint a meteorzápor.” Bányai János veszi észre, hogy a szabad verset lazító, fölbontó kötött, rímes, ütemhangsúlyos formák „a vers tereit sokkal kevésbé terjesztik ki a mindenség felé, sokkal inkább a bensőbe zárják, részint az emlékezés, részint a megélt magányosság tereibe”. A rendkívüli szenvedélyű sorok meghitt emlékezéssel vegyülnek („Tudod / halott / mosonó volt az én anyám is”), a miliórajzos, életrajzi szcenírozás (tél, fagy, hólapátolás) úgy fogalmaz meg ezredfordulós létélményt, hogy mindvégig a tárgyias József Attila költői világán belül marad. Nemcsak ugyanarról – másképpen, hanem fordítva: másról – ugyanúgy. A felsorolás („szögek, sziklák, üveglapok”), látjuk, egyáltalán nem előzmény nélküli. „Vasgyár, cementgyár, csavargyár” – ahogy azt az agyonelemzett versben olvashatjuk. Hogyan felel A mindenség szerelmére közel fél évszázaddal később A szerelmes Mindenség (A lezuhant Griffmadár kötetben, 2000)? A virágok hatalma (1955) nagyszabású verse a világ születését, a semmiből a létbe való átlépést és semmibe visszatérést mondta el. Az új vers a semmi, a halál elleni tiltakozás, a Szerelmes Mindenség imádata.

A nagy Juhász Ferenc-i témák sorra visszatérnek, de más fénytörésben, más hangsúllyal. Halál-költészet ez is, valami titok fölnyitására, megfejtésére tett makacs kísérlet. „Engem csak a halál érdekel” – írja A halál és a költő című versprózában. A költészet alapanyaga ebben a megközelítésben a halandóság. Mi van a Titok-falon túl? Ezért áll „szájperemig” a halálban. Ezért szólítja szüntelenül a holtakat, akik persze élőbbek az eleveneknél. Állandó és folytonos haláltudat ez, melyet akár ars poeticának is mondhat. „Túlvilág-mámortudat”, mely hol naturalisztikusan egyszerű közlésekbe foglalja a lemerülni a földre, eltűnni az ósanyagban folyamatát, hol barokkos szürrealizmussal idéz föl álmot (*Halál-jövendő*) az égre szálló millió halotról. Ilyen töménységben utoljára talán a barokk Nyéki Vörös Mátyás riogatta az élőket. Ám ott a hitbéli meggyőzés ellenreformációs indulata működött. Itt a felkészültem a halálra, tehát élhetek és élni is akarok – például Kosztolányitól is oly jól ismert – elszántsága. Riogató helyett valami egészen természetesnek a folyamatos jelzéséről van szó. Milyen szerepe van ebben a haláltudatban, halálhoz mért életben az egzisztencializmusnak, nehezen eldönthető kérdés. Mert Juhász Ferenc is beszél a semmiről, meg arról, hogy az ember úgy befejezett, hogy halott, olykor ugyanúgy, mint Heidegger vagy Sartre. Ám Juhásznál nem hanyagolható el a megismeréshez szükséges szubsztancia léte, érdeklődése nemcsak a létezésre irányul, hanem a természettudományosan is megalapozható tudásra, lényegre. (Nagy kihívás lesz majdan annak vizsgálata, hogyan integrálta Juhász költői világa a növény- és állattan, a fizika, a vegytan, a csillagászat stb. ismereteit.)

Nagy önmegszólító versekben a grammatikai második személy segítségével hívásával jelenik meg az énen belüli vita: pusztulás-tudat és életakarát polémiája. E megszenvedett személyesség most mintha fordított utat tenne meg. Korábban egy belülről kifelé irányuló mozgásnak lehettünk tanúi – például a *Gyermekdalok* monumentális kompozíciójában. Most befelé halad: „Én befele szállok, én befele repülök, a bennem-titok / örök mélységeibe”. (Befele szállok, milyen titokba?) Mintha távolról Kosztolányi szavai sejlenének föl: nem kifelé építkezünk, hanem befelé, a megoldás bennünk van. Az *ébredés körme* megdőbentő részletességgel írja le az elföldelt test bomlását, semmivé válását. Az apró részletek azonban azonnal kozmikus távlatba kerülnek. Hiszen akárhol fogja meg a valóságot, az térben és időben mindig összefügg a mindenséggel. A „szemöldök-hernyó” „foszló báránnyfelhő: halál-

galaxisz só" lehet, s a hajdani létező bolygó-temetőjében nyugvó „világ-koporsó”, akiért az úr sír. Juhász Ferenc roppant feszültségeket görgető költészete többek között éppen azért válik a mai olvasó számára is elementáris erejűvé, mert ezek a versek sem végletes depresszióban, sem jámbor reménykedésben nem hagyják befogadóikat. Noha olykor a teljes reménytelenség is megfogalmazódik: „Élek a halálban, / mint zománctojásban. / Reményem, se vágyam / nincs: föltámadásban.” (Együgyű máglya) Aztán újra és újra fölbukkan a korábbi nagy mű, *A boldogság* (1984) alap gondolata: akkor is boldogok vagyunk, ha nem vagyunk azok, mivel élni – akármilyen körülmények között – már önmagában eltölthet bennünket ezzel az érzéssel. A modern magyar irodalom nagy témája és fölismerése ez. Izgalmas lehet e tekintetben két nagy novella, a *Boldogság* (Kosztolányi Dezső), a *Minden megvan* (Ottlik Géza) és a Juhász-versek egymásra olvasása. (A *Halandóság-mámor* ifjú kritikusa, Tóth Ákos minden bizonnyal jó nyomon járt, amikor nemrég a *Hajnali részegség* és *A képzelt inkvizítorok* lehetséges párhuzamain medített.)

Tehát: *Élni! Élni! Élni!* Miközben a korábbi szóhalmozó szenvedélyhez semmiképpen sem hasonlítható vers dantei színekkel eseteli a jelenbeli megpróbáltatásokat („ilyen vagyok most! Testemben jajlángban izzó rozsdás / vaskötelek...” és így tovább), a „mégis élni” törvényét fogalmazza meg. Nem minden tanulság nélküli ezt a belső vitát, vívódást a versprózák másféle műfaja felől olvasni. A *Halálszivárvány* (2004) érdekességét éppen az adja, hogy az alkalminak tűnő írások valójában gazdag világképi, önértelmező, önreflexiós réteget is hordoznak. „Életünknek, munkánknak marad-e más jutalma, védő-ernyője a világegyetemben, a történelemben, társadalomban, személyes sorsunkban. Mint a remény? Remény a halálig, ahogy egyik verses kötetem címe mondja. Ezen lehet mosolyogni, lehet erre legyinteni (mint ahogy teszik is annyian, világnézetek, esztétikák, szorongások), de a mosoly (a kimosolygás), a legyintés nem törheti össze a remény hitét. Mert hiszen akkor mi maradna? Mi maradna, amiben bízhatnak?” (Az időt néző cserép-Ádám és Éva) Ezért idézi meg Ferenczy Béni tudását, mely szerint a világmindenség értelme – minden „sárkányfog vetemény” jellege ellenére – az ember. Hogy az élet mégiscsak szépséges és nagyságos. Miközben nagy és nehéz küzdelem is. E meggyőződés nélkül homályban maradna Juhász Ferenc költészetének az a jellemzője, hogy az írás számára nemcsak megalkotás, megformálás, hanem a halállal, megsemmisüléssel szembeni elpusztíthatatlan ellenállás, mely a halálra nemet, az életre igent mond. Tizenkilencedik századiság ez? Netán a romantika öröksége? Nem ilyen egyszerű a dolog. Hiszen a modern irodalomban számtalan olyan korpusz akad, amelynek alkotója belenéz ugyan az örvény mélyére, mégis fogózókat keres. Például abban, hogy van valóság, s a költészet csakis a valóságból vonható ki, még a képzelt lét szövedékét képzelt lényekkel benépesítő is. „Minden vers tele van történelem-fossziliákkal... Tehát: nem a költészet szállja meg a történelmet, de a történelem szállja meg a költészetet. A költészet nem vonulhat ki a történelemből...” (Apokaliptikus remény. Sztrugai beszéd.) Az ő felfogásában a költészet az alapokról, alapállapotokról beszél, s ha nem is megnevez, legalább közelít, megszólít. A teremtés hallgat, bevégezte dolgát, „s mégis azt várja, hogy szó-ujjhegygel megérintve ős-csöndjét, kiszólltassék a némaságból” (Fütyürészik-e a kollázs-készítő?).

Az idézetekből egyértelműen kitűnik, hogy Juhász Ferenc számára a mű nem csak nyelv, szerkezet és formálás. Szerző is, olvasó is keres benne valamit, ami ezektől persze egyáltalán nem független. Keresi azt a víziót, azt a képet, melyben önmagára és világára ismerhet. Minden jelentős mű mélyén rejlik valamiféle etikai aktus, melynek legfőbb a meglétére nem mer rákérdezni a kritika. Attól azonban még létezik, akár a legkülönfélébb indíttatású szövegekben. Juhász Ferenc újabb műveinek is természetesen komoly morális tartalmuk van, noha ezeket a tartalmakat manapság (más életművekben is) valamiféle babonás félelem veszi körül. Az interpretáció számára azonban nem írható elő, hogy ne legyen tudomást az etikát és morált érintő kérdésekről. Az etikai aktus megléte vagy

éppen hiánya iránti érdeklődés ily módon irreleváns kérdéssé válik. A költő így egyformán „*tárgyilagos szenvedéllyel*” szól a végső dolgokról és a személy, a személyes sorson túlmutató egyetemes sors etikai kérdéseiről. „*A vers: az igazság szellemi tükre!*” Helye van benne a játéknak, „*de csupán szöveceket gyártani kevés. Nem lehet egy életen át játszani.*” (Rendszerváltás kriptahangulatban. Mézes Gergely beszélgetése Juhász Ferencsel, Magyar Hírlap, 2005)

A modern magyar irodalomban nem először fordul elő, hogy a nyelv kiváló ismerője látja legpontosabban a nyelv korlátait. „*Minden megírt vers vereség is, mert megvalósítója joggal hiheti: mégsem tudta szavaival a lényegiből kivarázsolni azt a ragyogást, aminek fénytömbjében a titok sejtelve dereng, mert minden vers kevesebb, mint a vágy és sejtetem és ami mögötte ősi fény.*” (Vereség-e a halál?) Ám mindebből nem valamiféle nyelvkritikai kétely következik. Hiszen Juhász – nem lévén más eszköze – változatlanul kitüntetett szerepet tulajdonít a nyelvnek. Noha bizonyos kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy a nyelv és használója között nem föltétlenül a magabiztos uralhatóság képzelhető el. Sőt, a szóhalmozás, a szinonimák, a borzongatóan szokatlan szóösszetételek keresése – valami örök elégedetlenségtől vezérelve – valójában a kifejezés lehetőségeinek újabb és újabb határmódosítása. A költői magatartásban fölfedezhető ugyan a romantika gesztusa, de az sem zárható ki, hogy a romantikával szembe forduló modern líra végső soron nagyon sokat köszönhet a romantikának, mivel az új, a változás, a szubjektivitás akkor emelkedett irodalmi rangra, s a lírai kifejezés addig elképzelhetetlen tereuma váltak ismertté. Mindazonáltal a romantikával kezdődött az a „szó-poétika” (Margócsy István találó kifejezése), mely korokon és divatokon átívelve tart a mai napig. „*A szó a költészet alapegysége, atomja vagy elemi részecskéje, amelynek egymáshoz-kötött halmazatából épül föl a vers, eposz vagy akármilyen hitemben ma már nem osztozik a világ sok költője, sőt igazi költője! A szó az anyag (a valóság) szellemi jelentkezési formája. A lét dolgait hordozó tudat-anyag a legszebb emberi teljesítmény, amit a természet valaha teremtett. A szó az emberé! Kizárólagosan az emberé! Miért akarná hát kiiktatni az ember a szavakat, a költő a szavakat a költészetből?*” Amit 1972-ben A költészet cselekedő akaratban megfogalmazott, ma is érvényes számára. A leírt, értelemm szerkesztett szilárd szó, a logikusan szervezett műalkotás az eszménye.

A hosszúság, a mindenség versbe foglalásának igénye persze akár elviselhetetlen is lehet némelyek számára. Juhász Ferenc pályáján is fölszabadító volt a hosszúvers. Bár az alkotókra rövid verseket nagyon korán megjósolta, idejük valójában csak most, a kilencvenes évek elejétől kezdődő pályaszakaszban jött el. A több ezer soros, szabad belső ritmusú eposzok ugyan nem tűntek el (Krisztus levétele a keresztről, 1993; Isten elégett tükre, 1999; az újabb, hatezer soros opusz, Pacsirta a szívből, 2008), az utóbbi kötetekben azonban feltűnően nagy a rövidebb, mindössze néhány oldalas versek száma. A hosszabb alkotásokon belül számozott részek jelennek meg, melyek mintha egy új típusú személyességnek és poétikának volnának jelei. Ezek a mozaikosabb formák kiválóan alkalmasak bizonyos helyzetek megoldhatatlanságának, bizonyosság és bizonytalanság feloldhatatlanságának kifejezésére. Bár Juhász mindig is vallotta, hogy soha nem mond többet, mint amit az órá néző dolgok akarnak, most tényleg úgy érezzük: nem több, nem is kevesebb. Sőt, a kevesebből már aligha vehető el bármi is. Az ellenpontosító szerkesztés, az ellentétpárok, oximoronok halmozása most is félreismerhetetlen. Ami eléje kerül, azt az aprólékos leírás műveletének veti alá. Az empirikusan, tapasztalatilag befogható valóság látászöge mellett a létfilozófiai elvonatkoztatás távlatá nyílik meg. Analízis, szintézis műveletében azonban nem a végtelen számú ellentétpárok uralkodnak. A sűrítő, tömörítő módszer abból a fölismerésből táplálkozhat, hogy mindent leírni képtelenség, s a költőben is megfogalmazódik a kérdés: vajon nem éppen az a lényeg, az az „üresség-hálózat”, „fehérség-amőba-lét”, amit a kollázs üregeiben és „rács-misztikájában” lát ugyan, de a „tárgy-fölbontó” látás korlátatlansága után is megmarad. „*én nem voltam otthon otthon /*

Pedig csak otthon voltam otthon!"; „Mert ami halál volt: az élet volt akkor abban!” (Az őrangyal és a szél); „Mi úgy vagyunk a mindené: / testünk tol a semmi felé...” (Az arany rózsafénye); „Szívemben megfűrösztöm sorsomat. / Szívemben megfűrösztöm sorsodat.” Utóbbit az egyik József Attila emlékének szentelt versben mondja, s az olvasó gyanúja talán nem alaptalan. A kései József Attila aforizmatikus tömörségű ellentétpárjai derengenek föl. A lent – fönt, odabent – odakint, a minden – semmi. Jól ismert magyar költészeti szöveghelyekre gondolhatunk, miközben a hang, a megszólalás hogyanja összetéveszthetetlenül egyéni. A „hütlenségbe kevert hűség / hűségbe kevert hütlenség” poétikai értelme világosodik meg. József Attila mellett az Ének a semmiről Kosztolányijára is gondolhatunk. Ahogy a lecsupasztított, redukált nyelv képes a legnagyobb dolgokról beszélni. Angyalosi Gergely már *A csönd virága* elemzésében figyelmeztetett arra, hogy Juhász egyáltalán nem riad vissza a nagyon megszokott versbe építésétől sem. Igaz, a vers még az ötvenes években született. Juhász Ferenc újabb pályaszakasza mintha visszakanyarodna a folklóremlékeket idéző közlésekhez, s olykor a rímelés, strofászerkezet, a ritmika is a népdalt eleveníti föl. A sokaktól bonyolultnak és érthetetlennek tartott költő ilyen sorok leírásától sem riad vissza: „Szívemben, ami lehet, / s az is, ami nem lehet”. (Mi van a vers szívében?) Másfél évtizeddel ezelőtt egy költészetet tárgyaló újvidéki konferencia utószavában azt mondta Juhász Ferenc, hogy „a létanyag roppant tűzsúlyától gyémánt-tisztává és gyémánt-keménynyé égő frázisok a legmaradandóbbak a költészetben”. Amikor egy-két sor befejezett lét-igazság tud lenni. Ahogy az Arany János-i modalitású *Halandóság-mámor* kezdődik: „Az idő, mint levelek / életünkről lepereg.” A létösszegzésekbe igen gyakran epikus elemek vegyülnek. Első helyen a gyermekkor emlékei: a Tópart utcai sár, a szülők gyötrelmes élete, a kiválás, kitérés kényszere. Vagy könyvnap találkozások Móricz Zsigmonddal. Leginkább talán *Az őrangyal és a szél* című versben, mely az anyai figyelmeztetésre („Az őrangyal mindig ott áll a hátad mögött”) és a jóslat elmaradására, az „Angyal nem volt sehol” monoton ismétlődésére épül.

A kérdések és válaszok tömörek és látszatra egyszerűek. Pedig mögöttük „olyan bonyolult halmazok és szövevény-gomolyok sötétlenek, amelyek több száz oldalas könyvet kérnének”. Ez volna Juhász Ferenc őszikék-korszaka? A hasonlóság kétségtelenül szembeötlő. Hiszen a Kapcsos könyv írója is könnyebbülést talál a versírásban. Juhász őszikéiben nem dominál a lemondás és a búcsú. Igaz, az *Együgyű máglya* az akadémia nagy magányosának depresszióját énekli vissza: „Minden elmúlt nappal az élet-nap kevesebb. Menedéket múltban, jövőben nem keresek.” Az önkicsinyítésnek viszont nyoma sincs, a korábbi nagy lírai korszakok lázas újratemtése folyik, mely semmiképpen sem belesimulás valami elkerülhetetlenbe, inkább lázadás, tiltakozás. Az önmagát megújító sokszínűség és sokrétűség azonban roppant változatos „tenyészetet” állít elénk mindkét költészetben. *A tenyészet országa* – mondhatjuk az 1956-os összegyűjtött versek címével.

Van *Az őrangyal és a szél* kötetben egy Juhász Gyula emlékének adózó vers, *A szívre tett kalap* a címe. A megidézett szakállas, ikonarcú, Szegedbe zárt költő gyönyörű versében azt írta, hogy hangszer volt Isten kezében. Juhász Ferenc a jó, hű, nagy „kozmosz-hegedű” szerepére vágyik (*Ragadozó hártya-szegénység*). Hogy „világot kimondó szabadság, szabad mámor-ének” lehessen, „virágzó végtelen”. „Aki sorsával száll, mikor sorssá döbben!” A kívánság teljesült.